

УДК 342.5+342.56

А.Л. БОРКО, канд. юрид. наук, Ленінський районний суд м. Севастополя

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПРИНЦИПІВ СУДОВОЇ СИСТЕМИ

Ключові слова: поняття та ознаки, засади та принципи, судова система

На сьогодні необхідно констатувати виняткову важливість засад і принципів організації судової системи для відправлення правосуддя й забезпечення прав громадян, відповідно до чого дедалі більше актуалізується встановлення їхньої сутності як правової категорії, а також класифікації й характеристик даних вихідних положень. В аспекті цього варто також зауважити загальнонаукову проблему розуміння й розмежування понять «засади» та «принципи», що безпосередньо позначається на формулюванні та сприйнятті тих або інших основ судової системи України. Зокрема, як за С.В. Потапенко [1], саме термінологічні відмінності в підходах до розуміння принципів й створюють найбільші труднощі в розкритті природи їх походження та визначенні сутнісних ознак. З огляду на це й вбачаються актуальними теоретичні питання поняття і ознак засад і принципів судової системи.

Зазначимо, що питання поняття і ознак засад і принципів судової системи тією чи іншою мірою раніше вже розглядалися такими вченими як С.А. Бондарчук, В.В. Городовенко, Т.Н. Добровольська, О.О. Мохонько, І.В. Назаров, О.В. Щербанюк та іншими. Разом із тим, дані дослідження спрямовані на висвітлення здебільшого лише окремих аспектів поняття чи ознак принципів судустрою в Україні, не приділяючи належної уваги їх обґрунтуванню, концептуальному узагальненню та впорядкуванню. Саме тому метою нашої роботи є аналіз теоретичних положень, концепцій і поглядів щодо розуміння поняття та сутності засад і принципів організації судової системи в Україні, а також встановлення, обґрунтування й узагальнення їхніх основних

ознак і характеристик. Новизна міститься у виявленій своєрідності та закономірностях поняття та ознак засад і принципів організації судової системи в Україні.

Передусім, відмітимо, що на сьогодні у науці сформувалось чимало підходів до розкриття сутності та змісту такої категорії як «принципи». Так, у загальнофілософському значенні принципи означають певне керівне положення чи ідею, установку в будь-якій діяльності [2, с.382] або ж основне, вихідне положення будь-якої теорії, вчення, науки [3, с.515] чи навіть особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства тощо [4, с.1125]. При цьому, наприклад, В.Н. Дьомін [5, с.7] взагалі виділяє щонайменш п'ятнадцять загальних дефініцій принципів, що розглядаються як першооснова, постулат, керівна ідея, центральне поняття, вихідне положення, сполучна ланка і т.д.

Таким чином, поняття принципів вбачається доволі абстрактним і визначає не стільки внутрішню природу, як їхню роль та значення. Тому узагальнено можна констатувати, що принципами є вихідні основи чого-небудь, тобто те головне на чому ґрунтується певна організація або діяльність, а цілковите дотримання і збереження чого й виступає запорукою єдності та цілісності такої організації та діяльності.

Так чи інакше, слід також зважати й на відмінність і специфіку саме правових принципів порівняно з загальнонауковою категорією принципів, у тому числі і в залежності саме від внутрішньої сутності того явища, що складає правовий принцип в цілому та зокрема принцип організації судової системи.

Отже, щодо правових принципів, виходячи з існуючих наукових позицій, маємо виділити одразу чотири основні підходи до розкриття їхньої сутності – як ідей; як нормативно виражених ідей; як законодавчо визначених положень; як ідей, положень і правових засад. Так, по-перше, на думку М.С. Строговича, під принципами слід розуміти основні, загальні,

керівні ідеї незалежно від їхнього законодавчого закріплення в тій чи іншій формі [6, с.72]. По-друге, дещо розвиваючи даний підхід М.М. Михеєнко [7, с.102] та А.М. Колодій [8, с.27] зазначають, що принципи – це закріплені в законі й панівні в державі політичні та правові ідеї. По-третє, екстраполюючи позицію В.М. Савицького [9] принципи являють собою закріплені законодавством основні, вихідні положення. І нарешті, по-четверте, комплексний підхід до розуміння правових принципів, якого, наприклад, дотримується Л.М. Москвич [10], полягає у їхньому визначенні одночасно і як основних ідей, і як вихідних положень, і як правових засад. Підкреслимо, що подібна неоднозначність у визначенні сутності принципів як правової категорії не може не позначатись негативно й на їхньому підборі та практичному впровадженні в основи судової системи України, що вимагає точного й узгодженого розуміння феномену правових принципів та їх місця у нормативно-правових засадах організації судової системи.

У контексті цього зазначимо, що будь-яка засада чи-то принцип у своїй концептуальній основі являє собою певну ідею, а у сфері організації судової системи – ідею політико-правового характеру. Інша річ, що така абстрактна ідея поза своїм об'єктивним вираженням де-факто не може покладатись в основу правових відносин. Інакше кажучи, так само як і судова система виступає зовнішнім об'єктивним виразом судової влади, так само й ідея має набувати своєрідного об'єктивованої форми правила.

Як на нас, нормативна визначеність певних ідей у сфері організації судової системи виступає необхідною умов їхньої трансформації у відповідні засади та принципи. При цьому, необхідно також зважати, що принципи формування судової системи є досить спеціалізованими порівняно з загальними принципами права, які за передбачуваної концепцією природного права трансцендентності та різноджерельності права [11], дійсно не потребують окремого нормативного закріплення. Таким чином, саме нормативне вираження як форма зовнішнього вираження й об'єктивації

політико-правових ідей забезпечує формування принципів як керівних й загальнообов'язкових положень. Даний підхід повною мірою узгоджується й відповідає як загальним нормам ч.2 ст.6 і ч.2 ст.19 Конституції України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, а саме що органи державної (у тому числі й судової) влади зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, так й положенням ч.1 ст.1 Закону України від 07.07.2010 р. № 2453-VI, що судова влада в Україні здійснюється судами, утвореними згідно із законом.

Відповідно до цього маємо погодитись із О.П. Кучинською [12], що у даному разі принципами є саме такі ідеї про організацію системи правосуддя, які віднайшли своє втілення в чинному законодавстві. Натомість підхід до визначення сутності принципів як усього лише певних законодавчо визначених положень, норм і правил поведінки поза їхнім зв'язком з відповідними політико-правовими ідеями вбачається нами не тільки обмеженим, але й таким, що не відповідає самому призначенню правових принципів. Справа в тім, що, як слушно відзначає Г.П. Тимченко [13], виникаючи як певні ідеї, принципи служать відображенням поглядів правосвідомості і доктрини на бажану модель поведінки.

В іншому ж випадку, залишаючи поза увагою внутрішню сторону даної категорії (ідею), нормативна її складова (положення) уособлюватиме звичайний правовий припис, суто лише формально зведений в ранг принципів. А відсутність між таким нормативним квазіпринципом зв'язку з суспільною правосвідомістю, як витоком відповідних політико-правових ідей, вестиме до нестабільності й фіктивності подібних «принципів». Саме тому й приєднуємось до висновку Н.І. Газетдінова [14, с.19], що принципи хоч й являють собою найзагальніші положення, але в змісті кожного з них має бути закладена дуже значуща і вагома ідея.

Щодо ж підходу із визначення принципів одночасно як основних ідей, вихідних положень і правових засад, на нашу думку, не є

зовсім прийнятним поєднання вказаних не одно порядкових явищ, що лише ускладнює сприйняття категорії правових принципів, у тому числі й принципів побудови судової системи. Адже основні ідеї – це по-суті принципи в ідеалістичному вимірі, тоді як правові положення відображують вузьке значення принципів, їх матеріалістичний вимір. Відповідно до цього більш прийнятним постає визначення правових принципів як законодавчо визначених концептуальних вихідних положень, що відображують відповідні політико-правові ідеї з приводу впорядкування певної сфери суспільних відносин.

Поза цим, слід зауважити використання не лише вченими, але й законодавцем на рівні з поняттям принципів ще й такої категорії як «засади», що має безпосереднє відношення до вихідних основ організації судової системи в Україні. Так, увесь Розділ I Конституції України, ч.3 її ст.129, а також Розділ I Закону України від 07.07.2010 р. № 2453-VI так чи інакше присвячений загальним і спеціальним засадам, а не принципам судової системи України. При цьому, вказане не перешкоджає ані на конституційному рівні (ч.1 ст.8, ч.1 ст.125 Конституції України), ані на рівні фахового закону (ч.1 ст.17, ч.1 ст.47 Закону України від 07.07.2010 р.) так само одночасно оперувати й терміном «принципи». Відтак, мусимо констатувати певний паралелізм використання у сфері вихідних основ судустрою України категорій «засади» та «принципи», що за відсутності чіткого розуміння та розмежування їхнього змісту лише ускладнює формування та впровадження таких підвалин судової системи. Зокрема, подібна термінологічна різноманітність явно не сприяє уніфікації правового регулювання.

У зв'язку із цим, відмітимо, що з приводу співвідношення понять «засади» і «принципи» у науці склалися доволі різні, часом протилежні точки зору. При цьому, на сьогодні достатнього поширення набуває такий підхід щодо ототожнення зазначених понять [15], визнання їхньої близькості та відсутності вагомих відмінностей, адже, як за О.А. Кузнецовою, засади й розглядаються саме як «ос-

новне положення, принцип» [16, с.14]; а за В.Т. Маляренко – як «фундаментальні ідеї і положення» [17, с.4]. У той же час, О.З. Хотинська [18, с.8] наполягає на тому, що категорія принципів є ширшою аніж поняття засад, що перешкоджає точному визначенню правових принципів.

Як на нас, певною мірою дійсно можна стверджувати про подібність та однопорядковість термінів «засади» і «принципи», які по-суті, продовжуючи думку В.І. Даля [19], означають одне і те ж – певні начала, основи. Натомість жодних переконливих доводів щодо наявності істотних відмінностей (зокрема в аспекті зв'язку нормативного положення з ідеєю) між ними наразі немає. Відповідно до цього подібно до правових принципів засади також можуть розглядатись в якості певних нормативно виражених вихідних положень та ідей. Отже, і засади, і принципи у сфері судустрою мають однакове призначення й рівною мірою виступають підґрунтям організації судової системи України. Однак, все ж таки з метою впорядкування вихідних основ організації судустрою більш коректним було би їхнє позначення лише через категорію принципів, що згідно С.В. Потапенко [1] повинна використовуватися в усіх випадках, коли йдеться про відправні ідеї і положення, що належать до юриспруденції.

Відмітимо, що принципи організації судової системи України являють собою певний специфічний різновид загальноправових принципів, що, з одного боку, спирається на всезагальне розуміння принципів, а, з іншого боку, набуває власної своєрідності, закладаючи вихідні основи судустрою. Аналогічної точки зору дотримується й І.В. Назаров [20, с.14], за яким джерела принципів судової системи лежать у загальноправових принципах, що несуть у собі певну частину змісту загальносоціальних принципів і конкретизуються в принципах кожної галузі. Так чи інакше, як на нас, принципи організації судової системи України належить виділяти в окрему відособлену систему принципів, яка, передусім, є складовою системи принципів судової влади, а остання вже може розглядатись як підсис-

тема усього загалу загальноправових принципів. У той же час, також варто відмічати й певну спільність принципів формування судової системи з іншими підсистемами принципів, зокрема такими як принципи організації державних органів. Тут також маємо підтримати позицію С.В. Потапенко [1], що категорія принципів повинна мати у науці незмінний зміст і може лише уточнюватись й деталізуватись залежно від того, якою є сфера її застосування та функціональна спрямованість.

Отже, можна стверджувати, що принципи організації судової системи є цілісним правовим явищем й закладають фундаментальні основи судоустрою в Україні відповідно до концептуальних положень судової влади, побудови державного апарату й становлення правопорядку. Інакше кажучи, у принципах побудови судової системи виражається своєрідна екстраполяція загальноправових принципів відповідно до правової природи й сутності судової влади, її призначення та організації відправлення правосуддя.

Крім того, досить інформативно вбачається характеристика І.В. Назаровим принципів судової системи саме як принципів публічного, регулятивного, матеріального, об'єктивного права [20, с.14]. У цьому, до речі, виявляється важлива відмінність принципів організації судової системи від принципів правосуддя (судочинства). Так, принципи судової системи мають матеріально-правовий характер і пов'язані з організацією діяльності судових органів, тоді як принципи судочинства належать вже до процесуального права, яке й визначає механізм і порядок функціонування утворених судових органів по відправленню правосуддя.

Необхідно також погодитись із тим, що принципи судочинства та судоустрою разом з іншими правовими принципами є найважливішими компонентами юридичної політики, ідеології і правової культури [21, с.5]. Відтак, принципи формування судової системи займають ключове місце в забезпеченні не лише відправлення правосуддя в Україні, але й в цілому усієї системи державного врядування, гарантування й захисту прав, свобод та

законних інтересів людини і громадянина в Україні.

Зазначимо, що з'ясування поняття принципів організації судової системи нерозривно пов'язане із встановленням їхніх ознак. І, у першу чергу, вслід за такою ознакою як фундаментальне значення для побудови судової системи України, слід назвати саме системність засад і принципів судової системи, що відповідно вказує на внутрішню цілісність, ієрархічність, структурованість та послідовність вихідних основ судоустрою, а також їхню взаємопов'язаність з іншими загальноправовими принципами, що врешті-решт утворює якісно новий правовий феномен – систему принципів судової системи. Подібної точки зору щодо системності правових принципів дотримуються й інші вчені, зокрема як за І.Л. Петрухіним [22, с.80], то абсолютно всі принципи повинні відповідати вимогам взаємозв'язку, якісної визначеності, несхожості один на одного.

Іншою необхідною ознакою принципів організації судової системи виступає нормативне закріплення тих ідей, які покладаються в основу відповідних концептуальних положень. Дана ознака є загальною для усіх правових принципів й обумовлює загальнообов'язковість, державну гарантованість та підвищену правову стабільність певної політико-правової ідеї в якості вихідної константи побудови судових органів, що не допускає її порушення. Звідси можна також екстраполювати ще одну раніше вже розглянуту загальну ознаку правових принципів на принципи організації судової системи, а саме зв'язок нормативного положення з відповідною панівною у державні ідею з приводу побудови судових органів та їхньої системи.

На нашу думку, дещо неоднозначним є включення до обов'язкових вимог принципів побудови судової системи потреби відображення ними специфіки традицій судочинства країни й особливостей положення органів судової влади в державному механізмі [23]. З одного боку, засади та принципи організації судової системи, уособлюючи панівні у соціумі та державі ідеї, дійсно мають відповідати

і нагальним потребам суспільства, і рівню його розвитку, і відповідним соціально-економічним реаліям. Проте, з іншого боку, слід враховувати, що існуючий досвід формування судової системи України є досить суперечливим і, як за Г.П. Тимченко [13], на сьогодні все ще не дозволяє однозначно говорити про позитивні тенденції в судоустрої України. А тому практика судочинства в Україні потребує покладення в основу судової системи саме сучасних демократичних принципів залежно не від практики, що склалась у сфері організації та реалізації судової влади, а від потреби забезпечення безумовного й своєчасно правосуддя.

Відмітимо, що з урахуванням вище запропонованих нами ознак такими вченими як І.В. Назаров [20] та Л.М. Москвич [10] були сформульовані ідейно досить наближені одне до одного визначення принципів побудови судової системи. При цьому, дефініція, запропонована Л.М. Москвич, за якою принципи є певною «системою найбільш загальних та імперативних вимог» вбачається нами недостатньо інформативною, що хоч і наголошує на системності таких принципів, проте взагалі не розкриває інших сутнісних характеристик даного явища. Щодо визначення І.В. Назаровим принципів побудови судової системи як положень, «історично сформованих теорією й практикою діяльності судів», обумовлених економічними й політичними факторами – слід також зауважити деяке ускладнення розкриття феномену принципів судоустрою за допомогою наведених недостатньо чітких характеристик. А відтак, як на нас, питання формулювання правової дефініції принципів судової системи наразі у науці все ще залишається остаточно не вирішеним.

Таким чином, узагальнюючи вищевикладені основні риси та властивості принципів організації судової системи, можна їх визначити як систему законодавчо визначених й гарантованих державою, обумовлених ідейно-політичним рівнем розвитку суспільства, стабільних вихідних концептуальних основ організації судової системи та судових органів, що визначають засадничі вимоги, закономірності й зміст формування судової системи.

Характерними ознаками засад і принципів судової системи є: їхня системність, внутрішня цілісність, ієрархічність, структурованість та послідовність, взаємопов'язаність з іншими загальноправовими принципами; матеріально-правовий характер і пов'язаність з організацією діяльності судових органів; нормативне вираження засад і принципів судової системи; зв'язок нормативного положення з відповідною ідеєю з приводу побудови судових органів та їхньої системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Потапенко С. В. Сутність та призначення принципів адміністративного судочинства України / С. В. Потапенко // Право і безпека. – 2010. – № 2 (34).
2. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М. : Политиздат, 1986. – 590 с.
3. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Рус. яз., 1985. – 796 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун» – 2005. – 1728 с.
5. Демин В. Н. Принципы как форма научного познания / В. Н. Демин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 44 с.
6. Строгович М. С. Природа советского уголовного процесса и принцип состязательности / М. С. Строгович. – М. : Юриздат, 1939. – 148 с.
7. Михеєнко М. М. Конституційні принципи кримінального процесу / М. М. Михеєнко // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 2 (9). – С. 100–112.
8. Колодій А. М. Принципи права України / А. М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
9. Савицкий В. М. О принципах уголовного процесса / В. М. Савицкий // Проблемы кодификации уголовно-процессуального права. – М. : Юрид. лит., 1987. – С. 19–30.
10. Москвич Л. Принципи ефективної судової системи / Л. Москвич // Вісник Академії правових наук України. – 2010. – № 2 (61). – С. 103–111.

11. Леже Р. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход / Р. Леже. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 584 с.
12. Кучинська О. Поняття принципів кримінального процесу та їх основні ознаки / О. Кучинська // Вісник Львівськ. ун-ту. Серія юридична. – 2011. – Вип. 53. – С. 383–388.
13. Тимченко Г. П. Теоретичні проблеми та практика реалізації принципів судочинства в Україні : монографія / Г. П. Тимченко. – К. : Юрид. книга, 2010. – 335 с.
14. Газетдинов Н. И. Принципы уголовного судопроизводства и их система: вопросы теории и практики : монография / Н. И. Газетдинов. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2004. – 212 с.
15. Тимченко Г. П. Принципы судочинства України: методологія дослідження / Г. П. Тимченко // Правова держава. – 2010. – № 21. – С. 306–317.
16. Кузнецова О. А. Нормы-принципы российского гражданского права / О. А. Кузнецова. – М. : Статут, 2006. – 267 с.
17. Маляренко В. Кримінально-процесуальне законодавство України: питання становлення і розвитку / В. Маляренко // Право України. – 2003. – № 9. – С. 3–10.
18. Хотинська О. З. Обов'язковість судових рішень як конституційна засада судочинства України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / О. З. Хотинська ; Академія адвокатури України. – К., 2006. – 20 с.
19. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 1–4 / В. И. Даль. – М. : Рус. яз., 1989–1991.
20. Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / І. В. Назаров ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2011. – 40 с.
21. Карташов В. Н. Принципы права: понятие, структура, функции / В. Н. Карташов // Юридические записки Ярославск. гос. ун-та им. П. Г. Демидова. – 2006. – Вып. 10. Принципы права. – С. 3–33.
22. Петрухин И. Л. Система конституционных принципов советского правосудия / И. Л. Петрухин // Советское государство и право. – 1981. – № 5. – С. 77–85.
23. Назаров І. В. Принципи побудови судової системи : монографія / І. В. Назаров. – Х. : Вид-во «ФІНН», 2009. – 144 с.

Борко А. Л. Поняття та ознаки принципів судової системи / А. Л. Борко // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 50–55 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12balpcc.pdf>

Виконано аналіз теоретичних положень, концепцій і поглядів щодо розуміння поняття та сутності засад і принципів організації судової системи в Україні, встановлено їхню своєрідність та закономірності, а також обґрунтовано й узагальнено основні ознаки та характеристики засад і принципів організації судової системи в Україні.

Борко А.Л. Понятие и признаки принципов судебной системы

Выполнен анализ теоретических положений, концепций и взглядов относительно понимания понятия и сущности основ и принципов организации судебной системы в Украине, установлено их своеобразие и закономерности, а также обоснованы и обобщены основные признаки и характеристики основ и принципов организации судебной системы в Украине.

Borko A.L. Concept and Characteristics of Judicial System

The analysis of theoretical positions, concepts and views of the concept and nature of foundations and principles of the judicial system in Ukraine is made; also it was determined its identity and patterns, as well as substantiated and generalized the main features and characteristics of the foundations and principles of the judicial system in Ukraine.